

Anna Młynarska-Sobaczewska¹

Prawo do kultury w katalogu praw człowieka²

Słowa kluczowe: prawo do kultury, uczestnictwo w kulturze, prawa kulturalne

Keywords: right to culture, right to participate in culture, cultural rights

Streszczenie

Prawo do uczestnictwa w życiu kulturalnym coraz częściej staje się częścią porządku prawnego państw europejskich, tak w regulacjach krajowych, jak i w dokumentach Unii Europejskiej i Rady Europy.

Artykuł stanowi przegląd tych regulacji, dokonano w nim również analizy treści prawa do kultury oraz stawia pytanie o zakres praw podmiotowych, jakie można wyprowadzić z prawa do kultury, a tym samym – o zakres zobowiązań państw w tej dziedzinie.

Summary

Right to culture as human right

The right to participate in cultural life every year more often becomes a part of legal order in European countries – on state level as well as in international (EU and Council of Europe) documents.

The article is a review of these regulations, it also includes an analysis of content of right to culture and poses a question – in which manner legal rights could be descended from right to culture – and in consequence – what is the scope of state duties in this matter.

¹ Autorka jest profesorem w Instytucie Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

² Artykuł jest zmodyfikowaną wersją referatu wygłoszonego podczas VII Seminarium Badaczy Prawa Konstytucyjnego nt.: *Wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne w Polsce i państwach europejskich*, Opole 9–10 kwietnia 2013 r.

Prawo do kultury, rozumiane w niniejszym tekście jako prawo do uczestniczenia w życiu kulturalnym, znajduje coraz częściej miejsce w literaturze światowej, w szczególności europejskiej, poświęconej prawom człowieka, jako istotny element przesądający o statusie jednostki, a z drugiej strony jako element tworzenia więzi i poczucia tożsamości kulturowej wspólnoty politycznej. Zadaniem tego tekstu jest odpowiedź na pytanie, czy prawo do udziału w życiu kulturalnym można przypisać strukturę normatywną i – jeśli tak – jak kształtuje ona zakres, treść oraz obowiązki podmiotów zobowiązanych do jego ochrony w obowiązujących aktach prawnych o zasięgu uniwersalnym, europejskim oraz w porządkach krajowych.

Ostatnie lata przyniosły znaczną aktywność organów i organizacji międzynarodowych w zakresie formułowania prawa do uczestnictwa w życiu kulturalnym lub ochrony szeroko rozumianego dziedzictwa kulturalnego. Obserwując tę tendencję, warto rozważyć genezę prawa do kultury, a także jego charakter i zakres, w szczególności zaś zakres zobowiązań ciążących na państwie z tytułu zagwarantowania prawa do kultury oraz relacje między prawem do kultury a prawami kulturalnymi, bowiem pojęcia te często są utożsamiane, choć – jak się wydaje – zmierzają do ochrony nieco innych wartości.

Intrygujące jest także, że w obecnym stanie wiedzy na temat prawa do kultury, do niedawna traktowanego nieco po macoszemu – jako jednego z mniej zauważanych praw III generacji, choć prawo to przez nikogo nie jest przecież kwestionowane i nie wywołuje zbyt wielu kontrowersji, wciąż niejasny jest zakres tego prawa, koherentnej regulacji w porządkach konstytucyjnych, a także na poziomie regulacji Rady Europy oraz Unii Europejskiej. Z kolei brak instrumentów indywidualnej ochrony przed naruszeniami prawa do kultury powoduje, że nie ma właściwie wypracowanej praktyki co do treści tego prawa. Odpowiedzi na postawione zatem wyżej pytania można udzielić jedynie poprzez stawianie pewnych hipotez, nie sposób też uniknąć w tym zakresie koniecznych analogii z innymi prawami III generacji – choć nawet rodowód prawa do kultury i umieszczanie go wśród praw socjalnych nie jest wcale oczywiste.

I.

Charakter normatywny w prawie międzynarodowym prawo do udziału w życiu kulturalnym uzyskało po raz pierwszy w katalogu praw człowieka deklarowanym przez społeczność międzynarodową w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r.³ Artykuł 27 pkt 1 Deklaracji stanowi bowiem, że: „Każdy człowiek ma prawo do swobodnego uczestniczenia w życiu kulturalnym społeczeństwa, do korzystania ze sztuki, do uczestniczenia w postępie nauki i korzystania z jego dobrodziejstw. Każdy człowiek ma prawo do ochrony moralnych i materialnych korzyści wynikających z jakiegokolwiek jego działalności naukowej, literackiej lub artystycznej”⁴. Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych Przyjęty przez Organizację Narodów Zjednoczonych w 1966 r. reguluje prawo do udziału w życiu kulturalnym w artykule 15, zgodnie z którym państwa-strony Paktu uznają prawo każdego do: a) udziału w życiu kulturalnym, b) korzystania z osiągnięć postępu naukowego i jego zastosowań, c) korzystania z ochrony interesów moralnych i materialnych, wynikających z wszelkiej twórczości naukowej, literackiej lub artystycznej, której jest autorem.

Ustęp 2, 3 i 4 tego artykułu zobowiązują państwa-strony do podjęcia kroków „w celu osiągnięcia pełnej realizacji tego prawa”, które „powinny obejmować środki niezbędne do ochrony, rozwoju i upowszechniania nauki i kultury”, do poszanowania swobody koniecznej do prowadzenia badań naukowych i działalności twórczej oraz deklarują uznanie korzyści, jakie wynikają z popierania i rozwijania kontaktów międzynarodowych i współpracy w dziedzinie nauki i kultury.

Pakt reguluje zatem w sposób wyraźny prawo do kultury jako prawo powszechne (każdego) i rozumiane jako prawo udziału w życiu kulturalnym, nie definiując ani pojęcia kultury, ani kategorii udziału, z czego wynika, że pojęcie to oznacza zarówno uczestnictwo aktywne (współtworzenie życia

³ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (przyjęta i proklamowana rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) w dniu 10 grudnia 1948 r.).

⁴ R. Wieruszewski proponuje przetłumaczyć pierwszą część tego artykułu w ten sposób, że prawo dotyczy swobodnego uczestniczenia w życiu kulturalnym wspólnoty (a nie społeczeństwa), argumentując to rezygnacją przez twórców Deklaracji ze sformułowania *society* na rzecz zwrotu *community*. R. Wieruszewski, *Prawo do udziału w życiu kulturalnym*, [w:] *Prawa człowieka. Model prawny*, Warszawa–Wrocław 1990, s. 1018.

kulturalnego), jak i dział rozumiany jako dostęp do życia kulturalnego (czyli bycie widzem, czytelnikiem, obserwatorem tego życia), nie różnicujący tych form partycypacji w kulturze.

Wskazanie międzynarodowych instrumentów ochrony i propagowania prawa do kultury nie może pominąć struktury i działań wyspecjalizowanej organizacji ONZ, czyli UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), utworzonej w 1945 r., która zrzesza 193 państwa (i siedem stowarzyszonych). Współcześnie działalność UNESCO koncentruje się na rozwoju naukowym i kulturalnym człowieka oraz wspólnot, najbardziej znanym działaniem z tego zakresu jest stworzenie Listy Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO. Inne programy to Memory of the World i lista Arcydzieła Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości⁵. UNESCO rozwija i promuje prawo do kultury jako prawo człowieka, choć krajom członkowskim powierza określenie zakresu tego pojęcia i własnej polityki kulturalnej w tym zakresie. Prowadzi także ponad 50 agend zajmujących się różnymi dziedzinami sztuki i kultury⁶.

Wspomnieć trzeba jeszcze o innych aktach prawa międzynarodowego chroniących specyficzne aspekty kultury, a dokładniej dziedzictwa kulturowego. W pierwszej kolejności wymienić tu należy Haską Konwencję o Ochronie Dóbr Kultury w Czasie Konfliktów Zbrojnych z dnia 14 maja 1954 r.⁷ Zgodnie z art. 1 tej Konwencji za dobra kulturalne uznaje się bez względu na ich pochodzenie oraz na osobę ich właściciela:

- a) dobra ruchome lub nieruchome, które mają wielką wagę dla dziedzictwa kulturalnego narodu, np. zabytki architektury, sztuki lub historii, zarówno religijne, jak i świeckie; stanowiska archeologiczne; zespoły budowlane mające jako takie znaczenie historyczne lub artystyczne; dzieła sztuki, rękopisy, książki i inne przedmioty o znaczeniu artystycznym, historycznym lub archeologicznym, jak również zbiory naukowe i poważne zbiory książek, archiwaliów lub reprodukcji wyżej określonych dóbr;

⁵ M. Dragicevic-Sesic, B. Stojkovic, *Kultura: zarządzanie, animacja, marketing*, Warszawa 2010, s. 192.

⁶ Ibidem, s. 192.

⁷ Konwencja została ratyfikowana przez Polskę (Dz.U. 1957 Nr 46, poz. 212).

- b) gmachy, których zasadniczym i stosowanym w praktyce przeznaczeniem jest przechowywanie lub wystawianie dóbr kulturalnych ruchomych, wyżej określonych, na przykład muzea, wielkie biblioteki, składnice archiwalne, jak również schrony mające na celu przechowywanie w razie konfliktu zbrojnego dóbr kulturalnych ruchomych;
- c) ośrodki obejmujące znaczną liczbę dóbr kulturalnych wyżej określonych, zwane w dalszym ciągu „ośrodkami zabytkowymi”.

Jak widać, definicja ta odwołuje się raczej do pojęcia „wysokiej kultury”, wskazując jedynie materialne jej nośniki, a nadto podkreśla ich uniwersalną wartość, godną szczególnej ochrony, jak też źródło wspólnej tożsamości ludzkości. Podobnie dobra kultury zostały zdefiniowane w późniejszej Konwencji o ochronie światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego, sporządzonej w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r., która weszła w życie dnia 17 grudnia 1975 r., zaś przez Polskę została ratyfikowana dnia 29 lutego 1976 r.⁸

II.

W ostatnich latach jednak pojęcie „dóbr kultury” (*cultural property*) jest zastępowane coraz częściej zwrotem „dziedzictwo kulturalne” (*cultural heritage, patrimonio culturale*), bowiem termin ten pozwala objąć swoim zakresem także przejawy kultury niematerialnej, takiej jak pieśni, ceremonie, legendy, folklor, motywy plastyczne itp. W ślad za takim rozumieniem kultury akty prawne przyjmowane w ostatnich latach odwołują się właśnie do tak pojmowanego zakresu tych dóbr. Długo opracowywana Konwencja w sprawie ochrony dziedzictwa niematerialnego została przygotowana przez Organizację Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO), będącą wyspecjalizowaną organizacją ONZ, i przyjęta przez jej Konferencję Generalną w Paryżu w dniu 17 października 2003 r. Weszła w życie w dniu 20 kwietnia 2006 r. Dotychczas została ratyfikowana przez 143 państwa, w Polsce weszła w życie dnia 16 sierpnia 2011 r. Racją tej nowej Konwencji dotyczącej ochrony kultury jest wprowadzenie jako równoprawnych przedmiotów ochrony obiektów niematerialnego dziedzictwa kulturowego,

⁸ K. Ziegler, *Cultural Heritage and Human Rights*, University of Oxford Faculty of Law Research Paper Series, working paper No 26/2007.

którymi zgodnie z art. 2 Konwencji są: „praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedza i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności”. Konwencja określa także pojęcie „ochrony dziedzictwa”, rozumianej w tym dokumencie jako środki mające na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Obowiązki państw zatem nie polegają już jedynie na powstrzymaniu się od niszczenia albo zapobieganiu mu, ale także na utrwaleniu dziedzictwa niematerialnego, zachowywaniu i przekazywaniu go następnym pokoleniom. Konwencja ma charakter programowy, co oznacza generalne zobowiązanie państwa do prowadzenia działań na rzecz ochrony dziedzictwa niematerialnego. Zgodnie z jej przesłaniem ochrona powinna być realizowana na dwóch poziomach: narodowym i międzynarodowym.

Ostatnim z aktów „twardego prawa międzynarodowego” w tym zakresie jest Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form ekspresji kulturalnej przyjęta dnia 20 października 2005 r. przez Konferencję Generalną UNESCO. Konwencja ta została ratyfikowana przez Polskę dnia 19 lipca 2007 r. Co ciekawe konwencja ta została wspólnie wynegocjowana przez Komisję Europejską w imieniu Wspólnoty i Prezydencję Rady UE w imieniu państw członkowskich jako stroną. Był to precedens dla Wspólnoty Europejskiej, gdyż nigdy wcześniej nie brała ona udziału w negocjacjach w UNESCO dotyczących aktu normatywnego, tym samym Unia Europejska po raz pierwszy mogła działać jako jeden z aktorów w negocjacjach w UNESCO. Celami Konwencji są przede wszystkim ochrona i promowanie różnorodności form wyrazu kulturowego oraz tworzenie warunków dla swobodnego rozwoju i wzajemnego oddziaływania kultur.

Konwencja jest skierowana przede wszystkim do wspierania i ochrony różnorodności kulturowej, rozumianej jako wielość form, poprzez które kultury grup i społeczeństw znajdują swój wyraz. Konwencja zawiera jednak

także definicję „treści kulturowej” odnoszącej się do znaczenia symbolicznego, do wymiaru artystycznego oraz do wartości kulturowych, które wywodzą się z tożsamości kulturowych lub je wyrażają oraz „form wyrazu kulturowego” oznaczających formy, które są efektem twórczości jednostek, grup i społeczeństw i które zawierają treść kulturową.

Konwencja określa także program ochrony, której dokonanie ma być obowiązkiem państw stron Konwencji – ochrona ta ma oznaczać wprowadzenie środków mających na celu zachowanie, chronienie i pogłębianie różnorodności form wyrazu kulturowego. Ochrona, w świetle Konwencji ma zatem, co należy wyraźnie podkreślić, wymiar obligujący państwa do podejmowania działań w celu zachowania i kultywowania formy wyrazu kulturowego, a nie jedynie powstrzymywania się od ich naruszania czy też ingerowania w ich strukturę. Skoro zatem po stronie państw istnieje obowiązek aktywnego działania na rzecz zachowania różnorodności form wyrażania kultury, to można zrekonstruować prawo jednostki/wspólnoty do dostępu do takich form. Widoczne jest zatem w porządku uniwersalnym, w szczególności w najnowszych konwencjach, dążenie do zinstytucjonalizowania prawa do kultury i podkreślanie jego rangi.

III.

W porządku ochrony praw człowieka na poziomie regionalnym w Europie prawo do udziału w życiu kulturalnym nie jest z pewnością, jak dotąd, prawem eksponowanym – nie przewiduje go ani Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, ani żaden z Protokołów do niej. Nie przewiduje go też Karta Praw Podstawowych. Ten ostatni akt prawny przewiduje jednak wolność sztuk i nauk, przewidzianą w art. 13 („Sztuki i badania naukowe są wolne od ograniczeń. Wolność akademicka jest szanowana”).

Na poziomie Rady Europy prawo do udziału w życiu kulturalnym staje się jednak obecne w nieco innym wymiarze – nie jako prawo w znaczeniu prawa podmiotowego, lecz jako zadanie władz publicznych państw członkowskich. W świetle Europejskiej Konwencji Kulturalnej z 1954 r. zadaniem państw-stron Konwencji jest ochrona wspólnego dziedzictwa kultu-

ralnego oraz stymulowanie rozwoju kultury w państwach członkowskich. Konwencja doprowadziła także do powołania Rady Współpracy Kulturalnej, złożonej z przedstawicieli państw-stron Konwencji Kulturalnej. Rada określa politykę kulturalną, której kierunki wyznaczane są przez Zgromadzenie Parlamentarne. Rada wspiera projekty kulturalne – takie jak Cultures and Regions, European Cultural Routers, a także sieci kulturalne (Forum Europejskich Sieci Kulturalnych). Inne szczegółowe zadania państw i metody ich wspierania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturalnego określają kolejne Konwencje Rady Europy: Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego podpisana w Granadzie w 1984 r., Konwencja o ochronie dziedzictwa audiowizualnego uchwalona w 2001 r. w Strasbourgu⁹.

Bardzo istotnym w ostatnim czasie instrumentem protekcji prawa do kultury stała się uchwalona w styczniu 2012 r. przez Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy rekomendacja 1990 (2012 r.) zatytułowana „Prawo każdego człowieka do uczestnictwa w kulturze”. Zgromadzenie Parlamentarne w tej rekomendacji zawarło m.in tezy o równym prawie i bezpłatnym dostępie do wszelkiego rodzaju zasobów kulturowych dla wszystkich, obowiązku władz publicznych państw członkowskich do zapewniania szerokiej podaży usług kulturalnych poprzez wszystkie jego instytucje publiczne. Państwo ma także obowiązek uwzględniać radykalne zmiany w sposobach dostępu do kultury, biorąc pod uwagę szybki rozwój kultury cyfrowej i Internetu, musi ułatwiać proces pojawiania się nowych artystów i nowych form wyrazu, jak również rozwijać nowe sposoby upowszechniania kultury w celu uczynienia jej dostępnej dla wszystkich.

W „wytycznych ogólnych” stanowiących część rekomendacji Zgromadzenie Parlamentarne poleciło postrzeganie praw kulturalnych jako praw „uprawnających każdego, samemu lub we wspólnocie z innymi, do urzeczywistnienia potencjału bycia myślącą i czującą istotą i wykorzystania wszystkich zasobów wyobraźni twórczej” oraz dostrzeżenie, że prawa te stanowią podstawową potrzebę ludzi jako istot żyjących w społeczeństwie, a także stanowią koło zamachowe procesu wymiany kulturalnej i międzykulturowego dialogu. Prawa kulturowe Zgromadzenie Parlamentarne uznało także za fi-

⁹ [za:] Z. Mikołajek, *Wpływ kultury na rozwój demokracji i na demokratyczne przemiany w Europie od czasu powstania Rady Europy*, [w:] *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989–2009*, red. J. Jaskiernia, Toruń 2010, s. 691–692.

lar zasady „wspólnego życia” w społeczeństwie, „dzięki wspólnemu kulturalnemu i artystycznemu horyzontowi odniesienia i umożliwiają dostęp do wszystkich humanistycznych wartości wyznawanych w demokratycznych i liberalnych społeczeństwach”. Polecilo także podejmowanie zintegrowanych działań promujących uczestnictwo w życiu kulturalnym i wprowadzanie zsynchronizowanych strategicznie planów w obrębie różnych organów publicznych, w tym ministerstwa odpowiedzialnego za kulturę, edukację, gospodarkę, badania i technologię cyfrową, wspólnie z tymi, które są odpowiedzialne za młodzież i wyrównywanie szans.

Zgromadzenie wskazało także konieczność poprawy spójności programu edukacji kulturowej i artystycznej w narodowym systemie edukacji oraz wspierania działań zmierzających do pobudzenia kreatywności i wrażliwości i które kładą nacisk na związek między życiem kulturalnym regionu a systemem edukacji, zakładanie lokalnych sieci non-profit, pomagających rozwijać się młodym ludziom, wspieranie, w szczególności finansowe poprzez wieloletnie kontrakty, kulturalnych stowarzyszeń, których działalność dostarczałaby okazji do kontaktów między młodymi ludźmi, ale i osobami starszych pokoleń, zachęcanie do kulturalnej i artystycznej ekspresji, która poprzez nowe spojrzenie na polityczne, społeczne, ekonomiczne i kulturowe uwarunkowania współczesnego społeczeństwa przyczyniałaby się do rozwoju krytycznego myślenia i wspierania społeczeństwa demokratycznego. Dla zapewnienia realizacji strategii rozwoju aktywnego uczestnictwa w życiu kulturowym i wspieraniu dążeń artystycznych Zgromadzenie wskazało jako cztery podstawowe zasady współpracy „interkulturowość, interprzestrzenność, intertemporalność i interinstytucjonalność”, wskazując tym samym wielowymiarowość i konieczność jej dostrzegania w realizacji priorytetów rozwoju życia kulturalnego i dostępu do niego.

Trudno wskazywać obecnie efekty owej rekomendacji – jak dotąd nie została ona wdrożona w twardych instrumentach prawnych Rady Europy, jednakże z całą pewnością głos Zgromadzenia Parlamentarnego wyznacza cele i kierunki rozwoju „prawa do kultury” i określa rangę praw kulturalnych we współczesnej Europie. Stąd też uczynienie z prawa do kultury, w szczególności zaś prawa do udziału w życiu kulturalnym, elementu porządku prawnego dotyczącego praw człowieka w regionalnym systemie ochrony Europy staje się zadaniem pilnym i priorytetowym.

Trzeba jednak stwierdzić, że rekomendacja Zgromadzenia Parlamentarnego ma jak dotąd wymiar jedynie polityczny, jest głosem ciała o charakterze doradczym, bez kompetencji prawodawczych, zatem głos ten, jakkolwiek obszerny i deklarujący znaczny poziom ochrony i kultywowania dostępu do życia kulturalnego, stanowi jedynie program działania, bez kreowania żadnych uprawnień, czy tym bardziej roszczeń jednostek (ich wspólnot) oraz konkretnych zadań państwa, których niewykonanie mogłoby skutkować jakąś formą odpowiedzialności.

IV.

Warto zatem przyjrzeć się, na ile Europejski Trybunał Praw Człowieka w swoim orzecznictwie dostrzega prawa do uczestnictwa w życiu kulturalnym i do dziedzictwa kulturowego w swoim orzecznictwie, czyli – czy prawa te znajdują praktyczny, indywidualny wymiar w dotychczasowym orzecznictwie ETPC.

Jakkolwiek Konwencja nie gwarantuje wprost „prawa do kultury” albo „prawa do udziału w życiu kulturalnym”, orzecznictwo Europejskiego Trybunału dostarcza przykładów ochrony pewnych praw, stanowiących w istocie prawo do kultury, a rekonstruowanych z innych praw, w szczególności wolności wypowiedzi (art. 10 Konwencji), prawa do prywatności i życia rodzinnego (art. 8) oraz prawa do edukacji (art. 2 Protokołu No. 1).

Orzecznictwo ostatnich lat wskazuje na rosnącą rangę tego prawa i jego znaczenia, nie tylko w kontekście roszczeń osób prywatnych, ale także praw mniejszości narodowościowych, wyznaniowych i etnicznych. Wydaje się, że w kontekście potrzeby utrzymania tożsamości grup kulturowo odmiennych od dominującej prawo do kultury nabiera szczególnego znaczenia jako czynnik integrujący wspólnotę i determinujący istnienie poczucia tożsamości.

Wolność wypowiedzi artystycznej w orzecznictwie ETPC stanowi ważny i doceniany element wolności wypowiedzi. W sprawie *Müller i inni v. Szwajcaria*¹⁰ Komisja podkreśliła, że: „Artysta przedstawia w swojej twórczości nie tyl-

¹⁰ Orzeczenie ETPC z dnia 24 maja 1988 r. w sprawie *Müller i inni v. Szwajcaria*, skarga 10737/84, orzeczenie z dnia 20 września 1994 r., ECHR, ser. A 133, za: M.A. Nowicki, *Europejska Konwencja Praw Człowieka, wybór orzecznictwa*, Warszawa 1998, s. 326.

ko osobistą wizję świata, ale również poglądy na świat, w którym żyje”. W ten sposób sztuka nie tylko pomaga w kształtowaniu opinii publicznej, ale także ją wyraża i ułatwia stawianie czoła najważniejszym problemom codzienności. Swoboda ta polega nie tylko na wolności tworzenia dzieł sztuki, ale także na swobodzie rozpowszechniania ich, zwłaszcza przez organizowanie wystaw¹¹. Trybunał zaznaczył, że wolność wypowiedzi, gwarantowana przez art. 10 Konwencji, w szczególności wolność otrzymywania i rozpowszechniania idei, zawiera także wolność brania udziału w wymianie informacji i idei o charakterze kulturalnym (§ 27). I stwierdził, że na państwach-stronach Konwencji spoczywa obowiązek stworzenia możliwości do takiej wymiany (§ 33).

W sprawie *Karataş v. Turcja*¹² Trybunał uznał, że literatura, choć zawierająca pewne treści wrogie wobec władz państwowych i nawołujące do rebelii oraz użycia przemocy, musi być oceniona pod kątem przystępności i faktycznego wywierania wpływu, skoro zaś poezja trafia do nielicznych czytelników i tylko u niewielkiej części może wywołać tak skrajne emocje, ze względu na swą formę, mieści się w granicach i korzysta z gwarantowanej wolności wypowiedzi. Podobna linia argumentacji znalazła się w wyroku zapadłym w innej sprawie wniesionej przez obywatela tureckiego *Alınak v. Turcja*¹³ dotyczącej tym razem powieści, opisującej okrutne i poniżające traktowanie mieszkańców pewnej wsi (powieść oparta była na prawdziwych zdarzeniach). Trybunał stwierdził dobitnie, że choć książka zawiera w swej treści oskarżenia o stosowanie tortur i nieludzkiego traktowania i niektóre jej fragmenty zawierają stwierdzenia wyraźnie wrogie (wobec władz), to wypowiedź ta ma formę artystyczną i taki przekaz korzystać musi ze znacznie szerszej zakrojonej swobody niż wypowiedź zawarta np. w mediach (§ 41).

Analogiczny wydzźwięk, choć w sprawie o zupełnie innym charakterze, miał wyrok w sprawie *Vereinigung Bildender Künstler v. Austria*¹⁴. Sprawa dotyczyła oceny dopuszczalności zamknięcia wystawy zawierającej przed-

¹¹ § 70 raportu z dnia 8 października 1986 r. w sprawie *Müller i inni v. Szwajcaria*, skarga 10737/84, orzeczenie z dnia 20 września 1994 r., ECHR ser. A, nr 133.

¹² Wyrok Wielkiej Izby ETPC z dnia 8 lipca 1999 r. w sprawie *Karataş v. Turcja*, [GC], no. 23168/94, ECHR 1999-IV.

¹³ Wyrok ETPC z dnia 29 marca 2005 r. w sprawie *Alınak v. Turcja*, no. 40287/98.

¹⁴ Wyrok ETPC z dnia 25 stycznia 2007 r. w sprawie *Vereinigung Bildender Künstler v. Austria*, no. 68354/01.

stawienia wielu znanych postaci. Trybunał stwierdził, że choć artyści nie są immunizowani od odpowiedzialności za naruszenie dóbr innych osób, to jednak rozważając dopuszczalne granice wolnej wypowiedzi w przypadku wypowiedzi o charakterze artystycznym, szczególnie wnikliwie trzeba ocenić formę i kształt artystyczny tej wypowiedzi. Forma satyry czy karykatury zakłada bowiem prowokujący niekiedy sens, daleki od dosłowności i w tym dopiero kontekście należy ją rozważyć.

Powyższe orzeczenia dotyczą zatem postrzegania wolności wypowiedzi artystycznej i określają szerzej jej granice niż w przypadku pozostałych typów wypowiedzi.

W kilku swoich nowszych orzeczeniach Trybunał zajął się także innym, kluczowym z punktu widzenia niniejszego opracowania, elementem wolności twórczości i wypowiedzi artystycznej, tj. dostępem do dóbr kultury. W sprawie *Akdaş v. Turcja*¹⁵ Trybunał rozważał, czy doszło do przekroczenia granic wolności wypowiedzi artystycznej poprzez skazanie wydawcy na grzywnę za opublikowanie w języku tureckim powieści Guillaume Apollinaire (skazanie dotyczyło obrazy moralności). Trybunał stwierdził, że granice wolności wypowiedzi muszą być rozważane zawsze w kontekście uwarunkowań kulturowych, religijnych i obyczajowych konkretnej wspólnoty i państwa, jednakże wzięwszy pod uwagę, że dorobek Apollinaire'a stanowi istotną część europejskiego dziedzictwa kulturowego, międzynarodowe uznanie i rozgłos publikowanego autora, a także i to, że jego dzieła są publikowane w wielu językach na całym świecie, to trudno uznać za dopuszczalne ograniczanie publikowania w jednym z państw-stron Konwencji. Taki zakaz powodowałby pozbawienie odbiorców w tym państwie dostępu do dzieła, które jest istotnym elementem światowego dorobku i dziedzictwa kulturalnego (§ 30).

W bardzo interesującej sprawie, jaka wpłynęła we wrześniu 2010 r. *Jankovskis v. Litwa*¹⁶ Trybunał będzie musiał rozważyć dopuszczalność ograniczeń dostępu do kultury w zakresie dostępu do Internetu – w sprawie tej więzień ubiegający się o przyjęcie na uniwersytet został poinformowany, że istotne informacje są umieszczone na stronie internetowej Uniwersytetu, jednak nie uzyskał zgody władz więzienia na taki dostęp.

¹⁵ Wyrok ETPC z dnia 16 lutego 2010 r. w sprawie *Akdaş v. Turcja*, no. 41056/04.

¹⁶ Skarga *Jankovskis v. Litwa*, no. 21575/08.

Trybunał w kilku orzeczeniach podkreślał rangę dostępu do kultury i wolności wypowiedzi artystycznej (także w zakresie wolności jej odbioru) jako istotnych elementów konstytuujących kulturalną tożsamość wspólnot. Tak zatem w sprawie *Chapman v. Wielka Brytania*¹⁷ Trybunał, zbadawszy specyficzne uwarunkowania kulturowe wspólnot romskich, uznał, że prawo do ochrony i poszanowania życia prywatnego i rodzinnego w tym przypadku oznaczać musi także prawo do utrzymania kulturowej tożsamości mniejszości poprzez aprobatę prowadzenia życia prywatnego w zgodzie z tradycją nomadycznego trybu życia (§ 73). Podobna zasada została wyrażona w innym orzeczeniu dotyczącym wspólnoty romskiej, w sprawie *Muñoz Díaz v. Hiszpania*¹⁸ Trybunał stwierdził, że pozbawienie „wdowiej” renty Romki, która poślubiła męża zgodnie z rytym romskim, a nie według prawa cywilnego, byłoby naruszeniem zakazu dyskryminacji (art. 14 Konwencji) w związku z art. 1 Protokołu 1 (ochroną własności i praw majątkowych). Trybunał podkreślił w tym orzeczeniu także rolę i miejsce kultury romskiej jako zakorzenionej w społeczeństwie Hiszpanii głęboko i od dawna, co wzmaga konieczność ochrony wartości i kultury tej wspólnoty. W kontekście dostępu do kultury, w sprawie *Khurshid Mustafa i Tarzibachi v. Szwecja*¹⁹, Trybunał ocenił także prawa imigrantów do zachowania swoich kulturowych związków z krajem pochodzenia. W okolicznościach tej sprawy grupa imigrantów została pozbawiona możliwości odbierania telewizyjnych programów arabskich z Iraku (kraju pochodzenia). Trybunał uznał takie działania za naruszające art. 10 Konwencji (prawo dostępu do informacji), ale podkreślił wagę prawa rodzin imigranckich do utrzymywania związków z kulturą i językiem kraju rodzinnego (§ 44).

W powyższych orzeczeniach zatem Trybunał posłużył się formułą prawa do zachowania kultury w odniesieniu do zwyczajów, tradycji pewnej wspólnoty, poszukując jego podstaw w zakazie dyskryminacji i ochronie własności.

¹⁷ Wyrok ETPC z dnia 18 stycznia 2001 r. w sprawie *Chapman v. Wielka Brytania*, [GC], no. 27238/95, ECHR 2001-I.

¹⁸ Wyrok ETPC z dnia 8 grudnia 2009 r. w sprawie *Muñoz Díaz v. Hiszpania*, no. 49151/07.

¹⁹ Wyrok ETPC z dnia 16 grudnia 2008 r. w sprawie *Khurshid Mustafa i Tarzibachi v. Szwecja*, no. 23883/06.

Z kolei prawo do manifestowania swojej tożsamości etnicznej i promowania własnej kultury w ramach grupy etnicznej albo narodowościowej Trybunał traktuje jako element wolności zrzeszania się, gwarantowanej przez art. 11 Konwencji – w sprawie *Sidiropoulos i inni v. Grecja*²⁰ Trybunał stwierdził naruszenie art. 11 Konwencji poprzez zakazanie stowarzyszeniu o nazwie Dom Macedońskiej Cywilizacji używania takiej nazwy. Tymczasem Trybunał uznał cele i formy działania stowarzyszenia za przejrzyste i uprawnione jako promujące tradycje i ludową kulturę regionu. Także w sprawie *Gorzelik i inni v. Polska*²¹ Trybunał podkreślił wagę wolności zrzeszania dla osób należących do narodowych i etnicznych mniejszości.

Z kolei w sprawie *Tourkiki Enosi Xanthis i inni v. Grecja*²² Trybunał stwierdził, że promowanie kultury mniejszości nie może być uznane za godzące w integralności i bezpieczeństwo państwa. Mniejszości mają też prawo do upamiętniania swoich historycznych zdarzeń, do których przywiązują szczególną wagę jako istotnych elementów swego dziedzictwa rodzącego tożsamość²³.

Za istotny element kultury Trybunał uznawał także prawa językowe, tj. uprawnienia związane z utrzymaniem swojego języka, pisowni i wymowy przez mniejszości, w tym prawa do pisowni nazwisk. Prawa takie wywołał Trybunał z art. 8 Konwencji, tj. gwarancji poszanowania życia prywatnego i rodzinnego²⁴. Taką samą podstawę znalazł Trybunał dla ochrony prawa więźniów do utrzymywania korespondencji w swoim własnym języku²⁵.

²⁰ Wyrok ETPC z dnia 10 lipca 1998 r., w sprawie *Sidiropoulos i inni v. Grecja*, skarga nr 26695/95 Reports of Judgments and Decisions 1998-IV.

²¹ § 92 wyroku ETPC z dnia 17 lutego 2004 r. w sprawie *Gorzelik i inni v. Polska*, [GC], skarga 44158/98.

²² § 51 wyroku ETPC z dnia 27 marca 2008 r. w sprawie *Tourkiki Enosi Xanthis i inni v. Grecja*, no. 26698/05.

²³ Wyrok ETPC z dnia 29 czerwca 1998 r. w sprawie *Stankov i the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bułgaria*, no. 29221/95 i 29225/95, ECHR 2001-IX.

²⁴ Wyrok ETPC z dnia 7 grudnia 2004 r. w sprawie *Mentzen v. Łotwa* (dec.), no. 71074/01, ECHR 2004-XII; wyrok ETPC z dnia 11 września 2007 r. w sprawie *Bulgakov v. Ukraina*, no. 59894/00; wyrok ETPC z dnia 25 września 2008 r. w sprawie *Baylac-Ferrer i Suarez v. Francja* (dec.), no. 27977/04; wyrok ETPC z dnia 21 października 2008 r. w sprawie *Güzel Erdagöz v. Turcja*, no. 37483/02.

²⁵ Wyrok ETPC z dnia 11 stycznia 2011 r. w sprawie *Mehmet Nuri Özen i inni v. Turcja*, no. 15672/08.

Prawa językowe znajdują także ochronę na podstawie art. 10 Konwencji, tak stało się w sprawie *Ulusoy i inni v. Turcja*²⁶, kiedy chodziło o nieuzasadniony, zdaniem Trybunału, zakaz wystawiania sztuki w języku kurdyjskim.

Choć Konwencja nie gwarantuje prawa do nauki w wybranym albo własnym języku, to jednak art. 14 Konwencji i art. 2 Protokołu 1 zapewniają prawo do edukacji bez dyskryminacji, także z powodu języka. W sprawie *İrfan Temel i inni v. Turcja*²⁷ Trybunał doszukał się naruszenia art. 2 Protokołu 1 w sprawie zawieszenia kilkunastu studentów z tego powodu, że domagali się uruchomienia zajęć fakultatywnych z języka kurdyjskiego.

Trybunał odszukuje także elementy „prawa do kultury” w prawie do edukacji (wychowania), zdefiniowanym w sprawie *Campbell i Cosans v. Wielka Brytania*²⁸ tak: „edukacja dzieci rozumiana jako cały proces oznacza przekazanie im przez dorosłych ich wierzeń, kultury i innych wartości, podczas gdy nauczanie odnosi się w szczególności do przekazywania wiedzy i rozwoju intelektualnego”. Takie „holistyczne” podejście do procesu edukacji potwierdzone zostało w orzeczeniu *Kjeldsen, Busk Madsen i Pedersen v. Dania*²⁹ dotyczącym lekcji wychowania seksualnego organizowanych w szkołach i prawa sprzeciwu rodziców wobec uczestnictwa ich dzieci z powodów religijnych. Prawo to dotyczy także edukacji w szkołach wyższych³⁰, edukacji seksualnej³¹, a także lekcji etyki³².

Znacznie bardziej interesujące z punktu widzenia charakteru prawa do kultury okazują się jednak ustalenia Trybunału poczynione w aspekcie prawa do ochrony kulturalnego dziedzictwa. Jakkolwiek Trybunał nie wskazał

²⁶ Wyrok ETPC z dnia 3 maja 2007 r. w sprawie *Ulusoy i inni v. Turcja*, no. 34797/03.

²⁷ Wyrok ETPC z dnia 3 marca 2009 r. w sprawie *İrfan Temel i inni v. Turcja*, no. 36458/02.

²⁸ § 33 wyroku ETPC z dnia 25 lutego 1982 r. w sprawie *Campbell i Cosans v. Wielka Brytania*, Series A no. 48.

²⁹ Orzeczenie ETPC z dnia 7 grudnia 1976 r. w sprawie *Kjeldsen, Busk Madsen i Pedersen v. Dania*, Series A 23.

³⁰ Wyrok ETPC z dnia 10 listopada 2005 r. w sprawie *Leyla Şahin v. Turcja*, ser. A 16–1.

³¹ Raport Komisji z dnia 21 marca 1975 r., wyrok ETPC z dnia 7 grudnia 1976 r. w sprawie *Kjeldsen, Busk Madsen i Pedersen*, ser. A-23.

³² Wyrok ETPC z dnia 6 października 2009 r. w sprawie *Appel-Irrgang v. Niemcy*, no. 45216/07, § 105 wyroku ETPC z dnia 15 czerwca 2010 r. w sprawie *Grzelak v. Polska*, nr 7710/02.

odrębnego prawa do ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego jako takiego, to jednak uznał, że ochrona tego dziedzictwa jest legitymowanym celem i przesłanką uzasadniającą ograniczenie praw, w tym prawa własności. Tak np. w sprawie *Beyeler v. Włochy*³³, w której skarżący uznał za naruszenie prawa własności przysługujące państwu prawo pierwokupu obrazu Van Gogha, jaki do niego należał. Trybunał uznał jednak, że ochrona dziedzictwa poprzez kontrolę rynku dzieł sztuki jest legitymowaną przesłanką ograniczającą także korzystanie z prawa własności (§ 113) w celu umożliwienia publiczności dostępu do tych dzieł. W sprawie *Debelianovi v. Bułgaria*³⁴ skarżący domagali się uznania naruszenia art. 1 Protokołu 1 poprzez odmowę reprivatyzacji budynku znacjonalizowanego po II wojnie światowej, uznanego za najważniejszy historyczny i etnograficzny obiekt w mieście. Trybunał tym razem dopatrywał się naruszenia prawa własności, jednakże wyłącznie poprzez brak odszkodowania wypłaconego skarżącym, uznając, że ochrona narodowego dziedzictwa uzasadnia nawet tak daleko idące ingerencje. Wielka Izba Trybunału w sprawie *Kozacıoğlu v. Turcja*³⁵ stwierdziła jednakże, że niekiedy ograniczenia w korzystaniu z prawa własności uzasadnione względami ochrony dziedzictwa, w szczególności w zakresie obowiązku konserwacji, mogą być zbyt daleko idące i stanowić nieproporcjonalnie wielki ciężar dla właściciela i spoczywać winny także na państwie³⁶.

V.

W porządku prawnym Unii Europejskiej (wcześniej Wspólnot Europejskich) prawa kulturalne i ranga życia kulturalnego w życiu jednostek i wspólnot politycznych została dostrzeżona stosunkowo późno. Właściwie dopiero

³³ Wyrok ETPC z dnia 5 stycznia 2000 r. w sprawie *Beyeler v. Włochy* [GC], no. 33202/96, ECHR 2000-I.

³⁴ Wyrok ETPC z dnia 29 marca 2007 r. w sprawie *Debelianovi v. Bułgaria*, no. 61951/00.

³⁵ Wyrok ETPC z dnia 19 lutego 2009 r. w sprawie *Kozacıoğlu v. Turcja*, [GC], no. 2334/03.

³⁶ Por. też orzeczenie ETPC z dnia 1 grudnia 2005 r. w sprawie *SCEA Ferme de Fresnoy v. Francja* (dec.), no. 61093/00, ECHR 2005-XIII; orzeczenie ETPC z dnia 29 marca 2007 r. w sprawie *Debelianovi v. Bułgaria*, no. 61951/00, § 79 orzeczenia ETPC z dnia 29 marca 2007 r. w sprawie *Hamer v. Belgia*, no. 21861/03, ECHR 2007.

w 1988 r. zostały wskazane kierunki i priorytety polityki kulturalnej Wspólnoty w dokumencie *The European Community and Culture*³⁷. Wskazano tam konieczność: stworzenia europejskiej przestrzeni kulturalnej, rozwijanie europejskiego przemysłu audiowizualnego, ułatwianie dostępu do dziedzictwa kulturowego, wytworzenie więzi między kulturami krajów członkowskich³⁸.

W Traktacie o Unii Europejskiej z Maastricht z 1992 r.³⁹ kultura została po raz pierwszy dostrzeżona jako element konstytuujący wspólnotę obywatelską państw europejskich⁴⁰. Od tego czasu są podejmowane w Unii działania na rzecz integracji kulturowej i wspierania inicjatyw kulturalnych w państwach członkowskich oraz promowanie dziedzictwa kulturowego regionów i wspólnot wewnątrz Unii. Klasycznym działaniem, o którym war-

³⁷ *European File*, Office of Official Publications, European Community, Brussels, EC 1988.

³⁸ M. Dragicevic-Sesic, B. Stojkovic, op.cit., s. 194.

³⁹ Traktat o Unii Europejskiej z Maastricht sporządzony dnia 7 lutego 1992 r., wersja skonsolidowana Dz.Urz. UE C 83 z dnia 30 marca 2010 r.

⁴⁰ Dodany wówczas art. 128 stanowił:

1. „Wspólnota przyczynia się do rozkwitu kultur Państw Członkowskich w poszanowaniu ich różnorodności narodowej i regionalnej, równocześnie podkreślając znaczenie wspólnego dziedzictwa kulturowego.
2. Działanie Wspólnoty zmierza do zachęcenia do współpracy między Państwami Członkowskimi oraz, jeśli to niezbędne, do wspierania i uzupełniania ich działań w następujących dziedzinach:
 - pogłębiania wiedzy oraz upowszechniania kultury i historii narodów europejskich;
 - zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego o znaczeniu europejskim;
 - niehandlowej wymiany kulturalnej;
 - twórczości artystycznej i literackiej włącznie z sektorem audiowizualnym.
3. Wspólnota i Państwa Członkowskie sprzyjają współpracy z państwami trzecimi oraz z kompetentnymi organizacjami międzynarodowymi w dziedzinie kultury, zwłaszcza z Radą Europy.
4. Wspólnota uwzględni aspekty kulturalne w swoim działaniu na podstawie innych postanowień niniejszego Traktatu.
5. Aby przyczynić się do osiągnięcia celów określonych w niniejszym artykule, Rada przyjmuje środki zachęcające, z wyłączeniem jakiejkolwiek harmonizacji przepisów ustawowych i wykonawczych Państw Członkowskich, stanowiąc zgodnie z procedurą określoną w artykule 189b i po konsultacji z Komitetem Regionów. Rada stanowi jednomyślnie w toku całej procedury określonej w artykule 189b; zalecenia, stanowiąc jednomyślnie na wniosek Komisji”.

to w tym zakresie wspomnieć, jest choćby wybieranie co roku Europejskiej Stolicy Kultury.

W wymiarze jednostkowym natomiast prawo Unii nie wskazuje prawa do udziału w życiu kulturalnym jako jednego z chronionych i gwarantowanych praw człowieka – nie wspomina o nim Karta Praw Podstawowych, ani inne dokumenty. Natomiast Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej (w skrócie KPP) gwarantuje w art. 13 wolność sztuki i badań naukowych jako odrębną sferę działalności człowieka gwarantowaną w porządku prawnomiędzynarodowym⁴¹. W pozostałym zakresie Unia Europejska zdaje się polegać na porządku praw człowieka oferowanym przez system Rady Europy, w szczególności po uznaniu w Karcie Praw Podstawowych wszystkich praw gwarantowanych Konwencją (w art. 52 KPP jest mowa o tym, iż w zakresie, w jakim KPP zawiera prawa, które odpowiadają prawom zagwarantowanym w europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, ich znaczenie i zakres są takie same jak praw przyznanych przez tę konwencję) oraz w obliczu przystąpienia Unii do Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.

VI.

Na poziomie regulacji krajów europejskich prawo do udziału w życiu kulturalnym pojawia się w wielu konstytucjach, choć trudno tu o znalezienie jakiegokolwiek prawidłowości. Warto odwołać się do typologii traktowania praw społecznych i ekonomicznych, aby wskazać sposoby podejścia także do praw kulturalnych, w szczególności prawa do partycypacji w życiu kulturalnym. Można wyróżnić w tym zakresie trzy rodzaje postaw ustrojodawców europejskich:

1) Zagwarantowanie udziału w życiu kulturalnym stanowi w kilku konstytucjach kategorię konstytucyjną odpowiadającą zobowiązaniom państw sformułowanym jako program albo priorytety władz publicznych. Jako zadanie państwa prawo do udziału w życiu kulturalnym uznaje np. Konstytucja Belgii z 1831 r. (w brzmieniu po nowelizacji z 1994 r.)⁴², która w art. 23 stanowi:

⁴¹ Dz.Urz. UE z 2007 r. C 303/1.

⁴² *Konstytucja Królestwa Belgii z dnia 7 lutego 1831 r.*, tłum. W. Skrzydło, [w:] *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, red. W. Stańkiewicz, Warszawa 2011, s. 86.

Każdy ma prawo prowadzić życie odpowiadające wymogom godności ludzkiej. W tym celu ustawa, dekret lub norma wskazana w art. 134 gwarantuje, przy uwzględnieniu odpowiednich zobowiązań, prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne oraz określają warunki ich wykorzystania. Prawa te obejmują w szczególności: (...) prawo do rozwoju kulturalnego i społecznego. Także Konstytucja Szwecji⁴³, a dokładnie § 2 rozdział 1 Podstawy ustroju państwowego Aktu o Formie Rządu z dnia 28 lutego 1974 r. w brzmieniu jednolitym z dnia 26 listopada 1998 r. deklaruje, że dobrobyt osobisty, ekonomiczny i kulturalny powinien być podstawowym celem działalności publicznej. Jako program działania państwa dostęp do kultury traktuje także Konstytucja Szwajcarii – art. 41 w rozdziale zatytułowanym „Cele socjalne” stanowi: 1. Federacja i kantony w uzupełnieniu osobistej odpowiedzialności i indywidualnej inicjatywy angażują się, aby: (...) g) dzieci i młodzież były wspierane w ich rozwoju na ludzi samodzielnych i społecznie odpowiedzialnych oraz wspomagane w ich społecznej, kulturalnej i politycznej integracji⁴⁴. Artykuł ten jednocześnie zastrzega, że z regulacji celów socjalnych nie mogą być wywodzone bezpośrednio roszczenia o świadczenia ze strony państwa (art. 41 ust. 4). Konstytucja Finlandii z 1999 r.⁴⁵, w § 17 gwarantując ustawowo prawo każdego do używania własnego języka, fińskiego lub szwedzkiego, stanowi jednocześnie, że państwo zaspokaja kulturalne i społeczne potrzeby mieszkańców fińsko- i szwedzkojęzycznych na równoprawnych zasadach, zaś Lapończycy, jako ludność autochtoniczna, oraz Romowie i inne grupy etniczne mają prawo do zachowania i rozwijania swojego języka ojczystego i kultury, co oznacza nie tylko zagwarantowanie równości grup narodowościowych i etnicznych tu wymienionych w dostępie do określonych dóbr, ale także pozytywny obowiązek państwa zapewniania dostępu do tych dóbr. Podobnie czyni Konstytucja Norwegii w odniesieniu do obywateli pochodzenia lapońskiego; zgodnie z § 110 a(1) władze państwa są zobowiązane do stworzenia warunków umożliwiających Lapońskiej grupie narodowościowej zachowanie i rozwój ich języ-

⁴³ *Akt o Formie Rządu z dnia 28 lutego 1974 r.*, tłum. K. Dembiński, M. Grzybowski, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 755.

⁴⁴ *Konstytucja Federalna Konfederacji Szwajcarskiej z dnia 18 kwietnia 1999 r.*, tłum. i wstęp Z. Czeszejko-Sochacki, Warszawa 2000, s. 52.

⁴⁵ *Konstytucja Republiki Finlandii z dnia 11 czerwca 1999 r.*, tłum. J. Osiński, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 253.

ka, kultury i stylu życia (treść na mocy poprawki do Konstytucji z dnia 27 maja 1988 r.)⁴⁶. Także Konstytucja Turcji deklaruje jako zasadę generalną zagwarantowanie praw człowieka w zakresie z tego zakresu⁴⁷. Konstytucja Austrii z kolei w art. 8 wskazuje, że Republika Austrii (federacja, kraje i gminy) uznaje swoją językową i kulturalną różnorodność, która znajduje swój wyraz w istnieniu autochtonicznych grup narodowościowych⁴⁸. Język, kulturę, istnienie i trwanie tych grup należy szanować, zachować i wspierać.

2) Drugim możliwym rozstrzygnięciem jest uplasowanie sfery życia kulturalnego wyłącznie w sferze wolności twórczości albo wypowiedzi artystycznej. Wiele konstytucji przewiduje zatem jedynie wolność sztuki czy też twórczości artystycznej – tak czyni np. Ustawa Zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec z 1949 r.⁴⁹, gwarantując jedynie wolność sztuki jako jedno z praw podstawowych (art. 5 Ustawy Zasadniczej RFN, wskazujący zresztą wyraźnie na rodowód wolności sztuki i nauki wywodzący się z wolności wypowiedzi – wolności te są bowiem potraktowane przez ustrojodawcę łącznie w ramach jednej jednostki redakcyjnej). Zupełnie odrębnie natomiast traktuje te swobody Konstytucja Włoch⁵⁰, umieszczając ich gwarancje w rozdziale dotyczącym „stosunkom moralno-społecznym” i stanowiąc w art. 33 „Sztuka i nauka są wolne oraz wolne jest ich nauczanie”. Znacznie więcej miejsca poświęcają tym wolnościom konstytucje powstałe w ostatnim trzydziestoleciu XX w. – tak czynią m.in. Konstytucja Grecji w art. 16 gwarantująca wolność sztuki, nauki, badań i nauczana, a także prawo do nauki i obowiązek szkolny⁵¹. Także Konstytucja Estonii gwarantuje (art. 38 i 39) wolność

⁴⁶ *Konstytucja Królestwa Norwegii z dnia 17 maja 1814 r.*, tłum. i wstęp J. Osiński, Warszawa 1996, s. 52.

⁴⁷ *Konstytucja Republiki Turcji z dnia 7 listopada 1982 r.* (Resmî Gazete nr 27889, z dnia 29 marca 2011 r.). Tekst dostępny na stronie internetowej: http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf (30.05.2013).

⁴⁸ *Federalna Ustawa Konstytucyjna Republiki Austrii z dnia 1 października 1920 r.*, tłum. P. Czarny, B. Naleziński, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 24.

⁴⁹ *Ustawa Zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec z dnia 23 maja 1949 r.*, tłum. B. Banaszak, A. Malicka, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 521.

⁵⁰ *Konstytucja Republiki Włoskiej z dnia 27 grudnia 1947 r.*, tłum. Z. Witkowski, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 850.

⁵¹ *Konstytucja Grecji z dnia 9 czerwca 1975 r.*, tłum. G. i W. Uliccy, B. Zdaniuk, N. Ciesielczyk, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 303.

nauki i sztuki oraz prawa autora do swojego dzieła⁵². Odrębnie gwarantowana jest także wolność tworzenia instytucji kulturalnych przez mniejszości narodowe dla dobra własnej kultury narodowej (art. 50). Podobnie Konstytucja Litwy jednocześnie gwarantuje wolność nauki, kultury, badań naukowych oraz nauczania (art. 42), a także stanowi, że: „Państwo wspiera kulturę i naukę, otacza opieką zabytki przeszłości Litwy, chroni dzieła sztuki i pomniki kultury” (art. 42 zd. 2)⁵³. Także w kategoriach wolności ujmuje twórczość artystyczną Konstytucja Łotwy (art. 113), gwarantując jednocześnie prawo osób należących do mniejszości narodowych do zachowania i rozwijania swojego języka, etnicznej i kulturowej tożsamości (art. 114)⁵⁴.

3) Trzecim wreszcie rozwiązaniem jest ustanowienie praw z kategorii praw socjalnych (i podobnie klasyfikowanych praw kulturalnych) jako wyraźnego zobowiązania dla organów ustawodawczych, a zatem ustanowienie prawa do udziału w życiu kulturalnym. Do tej grupy regulacji zaliczyć można regulację konstytucji V Republiki Francuskiej, a dokładnie stanowiącą jej integralną część preambułę do Konstytucji z 1946 r.⁵⁵, w której znajduje się *passus*: „Naród gwarantuje równy dostęp dzieci i dorosłych do oświaty, kształcenia zawodowego i kultury”. Sporo miejsca kwestiom dostępu do kultury i twórczości artystycznej poświęca Konstytucja Portugalii⁵⁶. W art. 42 wolność twórczości artystycznej zagwarantowana jest i to jako wolność o charakterze osobistym (Przepis ten brzmi: „Twórczość intelektualna, artystyczna i naukowa jest wolna. Wolność ta obejmuje prawo do tworzenia, wytwarzania i rozpowszechniania dzieł naukowych, literackich i artystycznych oraz ochronę ustawą praw autorskich”). Natomiast w odrębnym w systematyce konstytucji rozdziale III, który traktuje o prawach i obowiązkach kulturalnych i o oświacie, znajduje się gwarantujący prawo dostępu do kultury

⁵² *Konstytucja Republiki Estońskiej*, tłum. A. Puu, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 233–234.

⁵³ *Konstytucja Republiki Litewskiej*, tłum. H. Wisner, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 424.

⁵⁴ *Konstytucja Republiki Łotewskiej z dnia 15 lutego 1922 r.*, tłum. L. Gołubiec, I. Jaroszkiewicz, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 469.

⁵⁵ *Konstytucja Republiki Francuskiej z dnia 4 października 1958 r.*, tłum. W. Skrzydło, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 273.

⁵⁶ *Konstytucja Republiki Portugalskiej z dnia 2 kwietnia 1976 r.*, tłum. A. Wojtyczek-Bonnand, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 612.

art. 73, którego ust. 1 brzmi: „Państwo podejmuje działania na rzecz demokratyzacji kultury oraz zachęca i zapewnia wszystkim obywatelom dostęp do dóbr kulturalnych i możliwość twórczości kulturalnej, współpracując ze środkami społecznego przekazu, zrzeszeniami i fundacjami o celach kulturalnych, instytucjami kulturalnymi i rozrywkowymi, stowarzyszeniami na rzecz obrony dziedzictwa kulturowego, organizacjami mieszkańców i innymi placówkami kulturalnymi”, a następnie art. 78, który stanowi: „1. Wszyscy mają prawo do korzystania z dóbr kultury i do twórczości kulturalnej oraz mają obowiązek zachowywać, chronić i podnosić wartość dziedzictwa narodowego. Do obowiązków państwa należy, we współpracy ze wszystkimi placówkami kulturalnymi, a) zachęcanie wszystkich obywateli do korzystania ze środków i instrumentów działalności kulturalnej oraz zapewnianie im dostępu do nich, a także niwelowanie nierówności istniejących w tej dziedzinie w kraju, b) wspomaganie inicjatyw, które pobudzają twórczość indywidualną i zbiorową w jej wielorakich formach i sposobach wyrażania oraz stymulują większe rozpowszechnianie dzieł i dóbr kultury wysokiej jakości, c) popieranie ochrony dziedzictwa kulturowego i podnoszenia jego wartości oraz przemienianie go w ożywczy element wspólnej tożsamości kulturowej (...)”. Konstytucja Hiszpanii także plasuje tę sferę aktywności i uprawnień jednostki jako prawo, stanowiąc w art. 44 „Władze publiczne popierają i otaczają opieką dostęp do kultury, do której wszyscy mają prawo”⁵⁷. Nadto w art. 46 zawarty jest wobec władz publicznych nakaz zachowania i popierania wzbogacania dziedzictwa historycznego, kulturowego i artystycznego ludów Hiszpanii oraz dóbr, które się na nie składają.

Prawo do udziału w życiu kulturalnym uzyskało relatywnie wysoką, choć niejednorodną rangę w wielu konstytucjach postkomunistycznych, powstałych w latach 90. Kontrowersje dotyczące katalogu praw społecznych (socjalno-ekonomicznych) zamieszczanych w konstytucjach tych państw związane z obawą przed nadmiernym obciążeniem państwa oraz powrotem realnego socjalizmu spowodowały jednak, że dyskusja nad konstytucjonalizacją praw kulturalnych została całkowicie zmarginalizowana przez dyskurs o prawie do pracy, zabezpieczenia społecznego, a z praw kulturalnych – jedynie prawa do edukacji.

⁵⁷ *Konstytucja Hiszpanii z dnia 27 grudnia 1978 r.*, tłum. T. Moldawa, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 349.

Jednakże w wielu konstytucjach tej generacji prawa kulturalne zostały wyraźnie wskazane; tak czyni Konstytucja Bułgarii⁵⁸ w art. 54, gwarantującym prawo do „korzystania z narodowych i ogólnoludzkich wartości kulturalnych, jak również do rozwijania własnej kultury zgodnie ze swoją przynależnością etniczną”. Konstytucja Rumunii w dość podobny sposób ujmuje prawo do kultury, gwarantując każdemu dostęp do kultury na warunkach określonych ustawą (art. 33 ust. 1)⁵⁹. Jednocześnie artykuł ten nakłada na państwo rumuńskie obowiązek zapewnienia zachowania tożsamości duchowej, wspierania rozwoju kultury narodowej, popierania sztuki, ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego, rozwijania twórczości współczesnej oraz promowania w świecie wartości kulturalnych i artystycznych Rumunii (art. 33 ust. 3).

W Konstytucji Republiki Macedonii art. 47 gwarantuje wolność twórczości artystycznej, ale jednocześnie stanowi, że Republika „pobudza, wspomaga i chroni rozwój nauki, sztuki i kultury”⁶⁰. Podobnie brzmi art. 68 Konstytucji Chorwacji⁶¹. Prawo do udziału w życiu kulturalnym postrzegać można zatem na gruncie tych regulacji jako zadanie państwa, program działania. Jest też pewna grupa regulacji konstytucyjnych, które wyraźnie przewidują prawo do kultury, czy też dostępu do kultury jako prawo jednostki; czyni tak Konstytucja Słowacji, której art. 43 statuuje „prawo dostępu do bogactwa kultury”⁶². W Konstytucji Czech⁶³, a ściślej rzecz ujmując w Karcie Podstawowych Praw i Wolności, stanowiącej część porządku konstytucyjnego Czech, art. 34 ust. 2 stanowi, że prawo dostępu do dóbr kultury poręcza się na zasadach określonych w ustawie, co zarazem oznacza ustanowienie prawa dostępu do dóbr kultury jako prawa o randze konstytucyjnej, ale także oznacza,

⁵⁸ *Konstytucja Republiki Bułgarii z dnia 12 lipca 1991 r.*, tłum. H. Karpiński, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 121.

⁵⁹ *Konstytucja Rumunii z dnia 21 listopada 1991 r.*, tłum. A. Cosma, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 671.

⁶⁰ *Konstytucja Macedonii*, tłum. T. Wójcik, wstęp J. Jackowicz, Warszawa 1999, s. 30.

⁶¹ *Konstytucja Republiki Chorwacji*, tłum. T.M. Wójcik, M. Petryńska, wstęp A. i L. Garlicy, Warszawa 2007, s. 35.

⁶² *Konstytucja Republiki Słowackiej z dnia 1 września 1992 r.*, tłum. K. Skotnicki, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 701.

⁶³ *Konstytucja Republiki Czeskiej z dnia 16 grudnia 1992 r.*, tłum. M. Kruk-Jarosz, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 196.

że zakres tego prawa określać ma ustawodawstwo zwykłe, zatem konstytucja określa tu raczej program działania władz ustawodawczych niż konkretne prawa i odpowiadające im obowiązki władz publicznych.

Nieco inaczej prawo do udziału w życiu kulturalnym ujmuje Konstytucja Rosji⁶⁴. Zgodnie z art. 44 każdemu gwarantuje się swobodę twórczości literackiej, plastycznej, naukowej, technicznej i innej oraz swobodę nauczania, a własność intelektualna jest chroniona ustawowo. Ustęp 2 tego artykułu gwarantuje natomiast każdemu „prawo do udziału w życiu kulturalnym i korzystania z placówek kulturalnych oraz dostępu do wartości kulturalnych”. Zgodnie zatem z treścią Konstytucji Federacji Rosyjskiej prawo do udziału w życiu kulturalnym stanowi prawo każdego człowieka i źródło praw podmiotowych w tym zakresie.

Krótki przegląd normatywnych regulacji prawa do kultury w porządkach krajowych i międzynarodowych nie stanowi wystarczającego materiału do analizy zobowiązań i roszczeń oraz infrastruktury uczestnictwa w życiu kulturalnym. Jednakże przedstawione powyżej regulacje i zarysowane tendencje rozwoju normatywizacji prawa uczestnictwa w życiu kulturalnym, a także prawa do ochrony i dostępu do dziedzictwa kulturalnego pozwalają sformułować kilka wniosków:

Współcześnie wiele aktów prawa międzynarodowego dostrzega wagę i rangę prawa do kultury; czynią tak m.in. Konwencja z dnia 17 października 2003 r. w sprawie ochrony dziedzictwa niematerialnego⁶⁵, Konwencja z dnia 20 października 2005 r. w sprawie ochrony i promowania różnorodności form ekspresji kulturalnej⁶⁶, a także rekomendacja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy 1990 (2012) zatytułowana Prawo każdego człowieka do uczestnictwa w kulturze przyjęta w dniu 24 stycznia 2012 r.⁶⁷ Powyższe akt mają różnorodny charakter normatywny, jednak uznać można, że

⁶⁴ *Konstytucja Federacji Rosyjskiej*, tłum. A. Kubik, wstęp A. Bosiacki, Warszawa 2000, s. 51.

⁶⁵ Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (Dz.U. 2011 Nr 1018).

⁶⁶ Przyjęta przez UE, Decyzja Rady 2006/515/WE w sprawie zawarcia Konwencji w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego (Dz.U. L 201 z dnia 25 lipca 2006 r.).

⁶⁷ APCE / PACE | F – 67075 Strasbourg Cedex, <http://assembly.coe.int/ASP/XRef/X2H-DW-XSL.asp?fileid=18058&lang=EN>. (15.06.2013)

ich oddziaływanie na przestrzeganie deklarowanych w nich praw i zakres ich ochrony nie jest jak dotąd zbyt duże, choć zakreślona tendencja ochrony praw kulturalnych w nich gwarantowanych zdaje się wyraźna i utrwalona. Brak mechanizmów egzekwowania tych praw, w szczególności brak środków indywidualnej ochrony, i sądowej kontroli ich przestrzegania powodują, że ich oddziaływanie i zakres faktycznie udzielonej ochrony nie jest jak dotąd zauważalny.

W europejskim systemie ochrony praw człowieka najistotniejszą rolę w określeniu treści, zakresu i możliwych ingerencji w wykonywanie praw i wolności ma wciąż Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oraz orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Tekst Konwencji i Protokołów Dodatkowych nie zawiera praw kulturalnych, w tym omawianego prawa do uczestnictwa w życiu kulturalnym, jednak w orzecznictwie ETPC prawo do udziału w życiu kulturalnym i różne jego aspekty znalazły swoje odzwierciedlenie w kilku orzeczeniach⁶⁸. Trybunał rozważał także prawo do zachowania tożsamości etnicznej i kulturowej grup mniejszościowych⁶⁹. Trzeba jednakże zaznaczyć, że dotychczasowe orzecznictwo Trybunału wywodzi te prawa z innych, konwencyjnie gwarantowanych (wolności wyznania i religii (art. 9) oraz zrzeszania się (art. 11) w aspekcie wspólnotowym, zaś wolności wypowiedzi (art. 10), ochrony życia prywatnego (art. 8) w aspekcie indywidualnym).

Porządki konstytucyjne państw europejskich zauważają rangę życia kulturalnego i konieczności ochrony tej sfery życia – zarówno w aspekcie indywidualnym, jak i wspólnotowym (prawa mniejszości), choć w różnym stopniu i w różny sposób prawa i wolności w tym zakresie są gwarantowane na poziomie konstytucyjnym. Zauważalna jest jednak tendencja, widoczna szczególnie w konstytucjach z okresu ostatnich trzydziestu lat (Hiszpa-

⁶⁸ Np. wyrok ETPC z dnia 16 lutego 2010 r. w sprawie *Akdaş v. Turcja*, op.cit.; wyrok ETPC z dnia 16 grudnia 2008 r. w sprawie *Khurshid Mustafa i Tarzibachi v. Szwecja*, op.cit.; orzeczenie ETPC z dnia 18 stycznia 2001 r. w sprawie *Chapman v. Wielka Brytania*, op.cit.; wyrok ETPC z dnia 8 grudnia 2009 r. w sprawie *Muñoz Díaz v. Hiszpania*, op.cit.; orzeczenie ETPC z dnia 27 kwietnia 2010 r. w sprawie *Ciubotaru v. Mołdowa*, no. 27138/04; § 43 orzeczenia ETPC z dnia 22 grudnia 2009 r. w sprawie *Sejdić and Finci v. Bośnia i Hercegowina* [GC], no. 27996/06 i 34836/06.

⁶⁹ Tak też uczynił w polskiej sprawie. Zob.: wyrok ETPC z dnia 17 lutego 2004 r. w sprawie *Gorzelić i inni v. Polska*, op.cit.

nia, Portugalia, konstytucje większości państw postkomunistycznych), aby wolność twórczości artystycznej, ale także prawo uczestnictwa w życiu kulturalnym znajdowało konstytucyjne oparcie. Widać zatem, że także na poziomie krajowym ranga tych praw jest coraz lepiej zauważana i dostrzegana potrzeba ich zagwarantowania i ochrony. Wspomniane regulacje normatywne u swoich podstaw mają założenie, że kultura i dostęp do uczestnictwa w życiu kulturalnym dla każdego człowieka stanowią istotny i konieczny element budowania jego tożsamości i są niezbędne z punktu widzenia ochrony jego godności jako osoby ludzkiej, prawa do indywidualnego rozwoju i samostanowienia. Z drugiej strony bardzo silnie podkreślany jest element wspólnotowy życia kulturalnego. Tożsamość kulturalna niewątpliwie stanowi podstawowy czynnik budujący wspólnotę, nazywana jest nawet „duszą demokratycznej wspólnoty”, buduje prawdziwą, trwałą tożsamość społeczności. W wielu konstytucjach jest gwarantowane zatem także prawo mniejszości do zachowania własnej kultury – więc dostrzegane jako prawo zbiorowości⁷⁰. Warto więc w dyskusji nad prawem do kultury pamiętać, że prawo to rozumiane może być jako prawo do kultury artystycznej w szerokim tego słowa znaczeniu – tj. jako prawo dostępu i uczestnictwa w życiu kulturalnym i korzystania z dziedzictwa kulturalnego ludzkości albo też konkretnej kultury konstytutywnej dla danego regionu (np. kultura europejska), ale z drugiej strony prawa kulturalne (właściwie kulturowe) to prawa wspólnot do zachowania swoich etnicznych cech, obyczajów i tradycji.

Refleksja nad prawem uczestnictwa w życiu kulturalnym w tym pierwszym znaczeniu nieuchronnie rodzi pytanie, jak silnie prawo to winno być chronione i gwarantowane przez władze publiczne, tj. jaki jest zakres zobowiązań władz państwowych i samorządowych w celu zapewnienia realnego dostępu do dóbr kultury i uczestniczenia w życiu kulturalnym. W zacytowanych wcześniej regulacjach niekiedy prawo do kultury jest ujmowane jako wolność – co mogłoby oznaczać, że zadaniem władz jest powstrzymanie się od ingerowania w swobodę twórczości artystycznej i zapoznawania się z nią. Z dużą dozą ostrożności, by nie powiedzieć, że bardzo sceptycznie, zarówno dokumenty międzynarodowe, jak i akty konstytucyjne traktują sferę obowiązków państw w tym zakresie, unikając także na poziomie regulacji usta-

⁷⁰ K. Ziegler, *op.cit.*, s. 1.

wowych instytucjonalizacji tego prawa, a także kształtowania na jego podstawie praw podmiotowych. Kwestia ta pozostaje zatem otwarta i trudno byłoby obecnie rekonstruować jakiś model realizacji prawa do kultury nawet na poziomie krajowym, nie mówiąc już o modelu europejskim. Wydaje się jednak, że tendencja instytucjonalizacji tego prawa jest wyraźna i to nie tylko z powodu wielości dokumentów deklarujących wagę prawa do uczestnictwa w życiu kulturalnym czy dostępu do dorobku kulturalnego. Nawet jeśli bowiem spojrzeć w tradycyjny, sceptyczny wobec praw socjalnych sposób na zapewnienie swobodnego dostępu do kultury, to w kontekście współczesnego dorobku konstytucjonalizmu i praw człowieka coraz bardziej jasne staje się, że w istocie prawa te (także konstytucyjnie ujęte jako „wolność”) rodzą obowiązek państwa, zwany w teorii R. Alexy’ego „prawem do świadczenia”, choć jak zastrzega Autor – świadczenie nie musi polegać nałożeniu, na zaspokajaniu potrzeb za pomocą środków materialnych. Te prawa do świadczeń w szerszym sensie Alexy dalej dzieli na trzy kategorie: 1) prawa do ochrony (czyli roszczenie osoby, aby państwo broniło jej przed ingerencją osoby trzeciej) np. własność, prawo do życia, 2) prawa do organizacji i procedur (prawo do procedur sądowych, prawo do zrzeszania, samookreślania w ramach zrzeszeń, kształtowania woli w ramach państwa (wyborcze), 3) prawa do świadczeń w węższym sensie (społeczne prawa podstawowe). Silnym argumentem przemawiającym za bytem i koniecznością ochrony praw społecznych jest okoliczność, że w warunkach współczesnego społeczeństwa rzeczywista wolność dużej liczby podmiotów praw podstawowych znajduje swój materialny substrat nie w opanowanej przez nich przestrzeni życiowej, ale zależy w dużej mierze od aktywności państwa⁷¹. Rzeczywista egzystencjalna wolność, jak podsumowuje Alexy, oznacza dla każdego, że 1) nie żyje poniżej minimum socjalnego, 2) nie jest skazany na trwałe nicnierobienie, 3) nie jest wyłączony z kulturalnego życia danego czasu⁷².

Do podobnych wniosków dochodzi, wychodząc z zupełnie innych jednak założeń, Amartya Sen, który w swoich pracach skłania do traktowania praw człowieka jako praw do pewnych możliwości (*capabilities*) albo choć rozważenia przydatności tej kategorii dla analizy praw i ich realizacji. Możliwości

⁷¹ R. Alexy, *Teoria praw podstawowych*, Warszawa 2010, s. 378.

⁷² Ibidem, s. 379.

w ujęciu tego Autora mają być rozumiane jako wolności szczególnego rodzaju, dające ewentualność wyboru pewnych aktywności, ale pod warunkiem posiadania określonych do tego środków. Możliwości zatem, których lista i środki je wypełniające, są tworzone dla każdej kultury i mogą się istotnie różnić w czasie i przestrzeni, jednak muszą stanowić w sumie pewien katalog możliwych aktywności w życiu indywidualnym i społecznym akceptowany i pożądaný w danej społeczności⁷³.

Warto wreszcie przypomnieć, że także niektóre z obecnie powszechnie uznawanych i zinstytucjonalizowanych – w szczególności w zakresie pozytywnych – obowiązków władz publicznych prawa jeszcze kilkadziesiąt lat temu było ledwie postulatami. Tak było z pokrewnym w rodowodzie i charakterze prawem do nauki, które od czasu sporządzenia Protokołu 1 do Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, czyli od dnia 20 marca 1952 r., należy do katalogu powszechnie uznawanych i gwarantowanych praw człowieka, a zagwarantowanie tego prawa przybrało wręcz postać obowiązku edukacyjnego.

Można się zatem spodziewać, że w najbliższych latach także prawo do kultury, czy też biorąc pod uwagę aspekt aktywnego udziału uprawnionych – uczestnictwa w życiu kulturalnym, stanie się przedmiotem pogłębionej refleksji i dyskusji prowadzonej w gronie prawników, ale przede wszystkim także specjalistów innych dziedzin nauki zajmujących się tą sferą życia – kulturoznawców, socjologów, antropologów kultury oraz polityków i urzędników oraz osób zaangażowanych w tworzenie i utrzymywanie infrastruktury pozwalającej na korzystanie z dziedzictwa kulturalnego – w szczególności wzięwszy pod uwagę stanowisko przedstawicieli współczesnej teorii praw, kładących nacisk na realne możliwości realizowania gwarantowanych prawem wolności i praw. Debata na temat zagwarantowania w systemie ochrony praw człowieka prawa do udziału w życiu kulturalnym i korzystania z jego dziedzictwa została rozpoczęta i toczy się zarówno na forum europejskim, jak i w państwach Europy i świata.

⁷³ Amartya Sen, *Human Rights and Capabilities*, *Journal of Human Development*, 2005, vol. 6, no. 2, s. 151–166.

Literatura

- Alexy R., *Teoria praw podstawowych*, Warszawa 2010.
- Dragicevic-Sesic M., Stojkovic B., *Kultura: zarządzanie, animacja, marketing*, Warszawa 2010.
- Mikołajek Z., *Wpływ kultury na rozwój demokracji i na demokratyczne przemiany w Europie od czasu powstania Rady Europy*, [w:] *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989–2009*, red. J. Jaskiernia, Toruń 2010.
- Nowicki M.A., *Europejska Konwencja Praw Człowieka, wybór orzecznictwa*, Warszawa 1998.
- Sen A., *Human Rights and Capabilities*, *Journal of Human Development*, 2005, vol. 6, no. 2.
- Wieruszewski R., *Prawo do udziału w życiu kulturalnym*, [w:] *Prawa człowieka. Model prawny*, Warszawa–Wrocław 1990.
- Ziegler K., *Cultural Heritage and Human Rights*, University of Oxford Faculty of Law Research Paper Series, working paper No. 26/2007.